

FIGYELŐ

Csapodi Csaba Széchenyi-díjas. 1995. március 15-én Csapodi Csaba a tudományos élet legmagasabb hazai kitüntetésében, Széchenyi-díjban részesült. Személyében első ízben kapta meg a magyar könyvtörténet kutatója e magas elismerést. Csapodi Csaba művelődéstörténetünket gyarapító, gazdag életműve¹ alapján méltán érdemelte ki a már 1944-ben elnyert Baumgarten-díj, az 1976-ban feleségével, Csapodiné Gárdonyi Klárával megosztva kapott Akadémiai-díj után most a Széchenyi-díjat. Külön örömről szolgál, hogy a kitüntetett számos értékes kutatási eredménye és publikációja folyóiratunkban látott — és szerencsénkre jelenleg is lát — napvilágot. Csapodi Csaba további munkásságához jó egészséget és munkakedvet kíván a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőbizottsága.

Pannonia regia. E cím egy nagyszerű, gazdag anyagot bemutató kiállításnak, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria rendezett, a katalógusa.¹ Bár ez a katalógus természetesen főleg építészeti, szobrászati, ötvösművészeti és festészeti anyagot tartalmaz, belőle majdnem 100 oldal kiállított (vagy ki nem állított) kódexek és nyomtatott könyvek bemutatása. Ezért van helye annak, hogy itt róla megemlékezzünk. Másrészt indokolja ennek a résznek ismertetését egy sajnálatos körülmény. Annyira tele van ugyanis hibákkal, tévedésekkel, hiányosságokkal meg ide nem való részletekkel, hogy a könyv- és könyvtártörténet, a kodikológia nem mehet el mellette szólanul, mert tapasztalatok szerint az ilyen tévedések nagyon könnyen és később alig kiirthatóan átmennek még a tudományos közvéleménybe is.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a kiállítás *Pannonia regia* elnevezése nagyon hatásos, de nincs semmiféle értelme. Pannonia római provincia volt és még akkor sem fedte a ma általában használt „Dunántúl” fogalmat. Ezt a tartományt a rómaiak már az 5. század elején földadták. Így 1000–1541-ig nem lehet Pannoniának nevezni, főleg nem királyi Pannoniának, ami már önmagában is ellentmondás. Értelmetlen ez, mikor Engel Pálnak a katalógust bevezető okos és alapos tanulmánya világosan leszögezi, hogy ezt a területet a középkorban soha nem nevezték Dunántúlnak, nemhogy Pannoniának, hiszen ez a terület volt az ország igazi központja, tehát legfőljebb a „Dunán inneninek” lehetett volna nevezni. Ez a kifejezés csak akkor alakulhatott ki, amikor török hódoltság alá került, és az ország súlypontja a Felvidékre és Erdélyre, meg a Tiszán túli részekre tolódtott át. Engel azt is világosan leszögezi, hogy ha Pannonia nevét a középkorban mégis leírták, akkor „egész Magyarországot értették alatta.” Mikor azután a humanisták antikizáló szelleme fölelevenítette a Pannonia nevet, akkor ők is egész Magyarországot értették rajta, amint azt maga a kötet szerkesztője, Mikó Árpád is írja (34. lap). Janus Pannonius sem Dunántúli Janusnak akarta magát nevezeteni, hanem magyarországinak. Alaposan meg lehet lepelve a kötetet a német kivonatok miatt megvásárló külföldi olvasó, mikor a katalógus alcímében azt olvassa, hogy „Kunst und Kultur in Pannonien 1000–1541”, tehát a „Dunántúl” németül „Pannoniá”-nak van fordítva. Hiszen jól tudja, hogy Pannonia provincia az 5. század elején megszűnt. Ha egyszer a Galéria az erdélyi közép-

¹ *L. Magyar Könyvszemle* 1991. 4. sz. 408–409.

¹ *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Kunst und Architektur in Pannonien 1000–1541.* Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre, Tóth Sándor. Bp. 1994. 626 l. (A Magy. Nemzeti Galéria kiadványai 3.)

kori művészetről rendez kiállítást, ott az lesz a cím, hogy „Kunst in Dacien 1000-1541”. Ezt eddig még a románok se merték leírni.

De szabad-e egyáltalán a Dunántúl középkori művészetét az ország egészéből kiszakítva mutatni be, amikor ugyancsak Engel helyes megállapítása szerint „A középkori Dunántúl már nem volt egység semminő olyan tekintetben, amit a kor embere fontosnak talált volna.” Valóban a Dunántúl sem a középkorban, sem később nem volt sem közigazgatási, sem politikai, sem kulturális, sem művészeti szempontból egységes, elkülöníthető terület. Ismét a szerkesztő szavaira hivatkozunk: „nincsen speciálisan dunántúli művészet a későközépkorban, nincs pannoniai reneszánsz”. De még a földrajztudomány se fogadja el a Duna–Dráva–nyugati határ közti területre a közbeszédben használt Dunántúl nevet, mert a Dunántúli-középhegység és a Duna közti területet morfológiája és keletkezése a Kisalföldhöz utalja.

Ami már most a kiállítás elvi szempontjait illeti, nem világos, hogy dunántúli művészetként, itt speciálisan dunántúli kódexekként, könyvekként azokat akarja bemutatni, amelyek itt keletkeztek, vagy azokat, amelyek dunántúli helyek, személyek számára készültek, vagy ilyenek birtokában voltak egykor vagy éppen azokat, amelyeket ma a „Dunántúl”-on őriznek? Mert mind a négy típus előfordul a katalógusban, illetve a kiállításon. Érthetetlen az is, hogy egy katalógusban miért vannak színes táblák olyan kódexekről, amelyek még reprodukciókként sincsenek kiállítva. (New York-i *Didymus*, párizsi *Cassianus-korvina*, a szintén ottani *Szathmári György Breviáruma*. — Az utóbbi úgy szerepel, hogy „pécsi püspök”, pedig utóbb esztergomi érsek volt.)

Most vegyük sorra a katalógusnak főbb kifogásolható dolgait:

III-9. Perugiai Bernát spalatói érsek által az esztergomi székesegyháznak ajándékozott kódex. Nyilvánvalóan Dalmáciában készült, tehát nehezen illeszkedik be a „dunántúli” románkori festészet fejezetébe. Megjegyzendő, hogy ha már a katalógus olyan kódexekről is közöl képeket, amelyek nincsenek a kiállításon, kár, hogy nem szerepel itt kép a *Csatári Bibliáról*, amely kb. egyidős Perugiai Bernát kódexével és bár vitatott, hogy Magyarországon vagy Ausztriában készült-e, de kétségtelen, hogy a dunántúli Csatár kolostora volt első tulajdonosa, ott őrizték a 12–13. században, és rendkívül szép.

III-10. Biblia töredéke. A leírás szerint „egy délnémet–bajor területen készült biblia maradványa lehet”. Az őrzőkönny ismeretlen. Dunántúli csak annyiban, hogy ma a kismartoni múzeumban van.

III-11. A graduálé-töredék „délnémet területen vagy Magyarországon készülhetett, a pontosabb lokalizálás megoldhatatlan. A proveniencia is bizonytalan, hiszen Nagyszombatban” — (ahol a 17. század végén könyvkötésre használták) — „a helyi kéziratokon kívül, az esztergomi eredetűek mellett máshonnan származó pergamenlapokat is használtak a könyvkötők.” Miért dunántúli kódex akkor ez?

III-12. Lectionarium töredékei. Hogy a középkorban Sopronban használták volna, nem bizonyítja, hogy a 17. században ott kötötték bele.

Különös címe van a IX. fejezetnek: „Későközépkori miniatúra-festészet és reneszánsz könyvkultúra”. Hát a miniatúra-festészet nem a könyvkultúrába tartozik, valami attól független dolog, hogy külön kell kiemelni? Egyébként a „könyvkultúráról, annak szerteágazó egyéb területeiről a katalógusban valóban nagyon kevés szó van az illuminálásán kívül. A fejezet elején van Mikó Árpád tanulmánya ezzel a különös címmel: „Bibliotheca Corvina — Bibliotheca Augusta”. Már maga az is kérdéses, hogy a Corvina egésze általában beletartozik-e egy dunántúli művészeti kiállításba, hiszen ez azután igazán nem táj-jelenség. De ha már itt szerepel és „könyvkultúra” a főcím, miért nincs kitekintés Vitéz János és mások korabeli könyvtáira? Sajnos ez ellen a fejezet ellen merül föl a legtöbb kifogás, mert a szerző nyilvánvalóan nagyon keveset ismer az utóbbi néhány évtized több-tucatnyi tanulmányából, így azután sok elavult és téves dolog került bele még a rövid terjedelembé is. Például azt írja, hogy „Mátyás halálakor a könyvtár állománya talán 1000 kötet körül lehetett”. Utána mindjárt az következik, hogy „A ma ismert korvinák száma 200 fölött van, a csak forrásokban említett fantom-kódexeket (?) is felsoroló repertórium (Csapodi 1973) 1000 körüli kötettszámot regisztrál”. El lehet képzelni, hogy annyi pusztulás után kb. a Corvina teljes, 1000 kötetes állományát ismerjük? — Az író szerint az Attavante-festette brüsszeli missale és a vatikáni breviárium-korvina (1485–1492) „jól behatárolja Attavante foglalkoztatását”. El lehet képzelni, hogy a fönmaradt 30 Attavante-korvina és a föltételezhetően elveszett (általános arány 1:10) 5 év alatt

készült? A Gherardo és Monte di Giovanni testvérpárt ma már nem nevezhetjük „del Fora”-nak. Hogy az „exlibrisek” (helyesen possessor-címerek) csak Mátyás uralkodásának utolsó éveiben készültek, az teljesen valószínűtlen. A possessor-címerek utólagos befestése inkább az 1470 utáni évekre tehető (ún. első és második címerfestő). De az már igazán megdöbbentő megállapítás, hogy a korvinákat „reprezentatív egyenkötéssel látták el”. A nápolyi Aragon-könyvtár aranyozott kötéseiről csakugyan lehet ilyet mondani, de a korvina-kötések mind egyedileg tervezett darabok. (L. erről a katalógusban Rozsondai Marianne valóban kitűnő tanulmányát.) – Hogy Galeotto Manfredi magángyűjteményéből *nagyobb* mennyiségű kódex került volna a Corvinába, az valószínűtlen, talán egy-két darab. Mindenesetre ma egyetlen ilyen fennmaradt kódexet se ismerünk. (Itt tulajdonképpen Csontosinak a Pallas lexikonban írt, igazolatlan és csak később tisztázott kijelentése köszön vissza.) Az csak sajtóhiba, de nagyon zavaró sajtóhiba lehet, hogy a név szerint nem ismert „Cassiadus mestere” 1498 körül érkezett Budára, néhány sorral alább pedig az olvasható, hogy ez az illuminátor Mátyás király halála után már eltávozott Budáról. Hogy lehet elképzelni azt, hogy a Corvina állományának legnagyobb része a 15. század 80-as éveinek második felében került Budára, s így ez a fél évtized „Nem a könyvtárnak fénykora, mint vélik oly sokan, . . . hanem fennállásának rövid szakasza.” El lehet képzelni öt év alatt ilyen gigantikus méretű gyarapodást, a szerző szerint kb. 1000, szerintünk (L. MKSz 1969. 278–283.) 2000–2500 kötet elkészültét? De mindennél súlyosabb hiba az, hogy a szerző Naldusra hivatkozva, de annak szavait félreértve és önkényesen megváltoztatva, a Corvinának új nevet ad: „Bibliotheca Augusta”. Naldus kódexe ezekkel a szavakkal kezdődik: „Epistola de laudibus augustę, bibliothecę”. Ha a szerző megnézte volna a latin szótárt, megtalálta volna, hogy az „augusta” melléknév, illetve jelző értelme: szent, tiszteletreméltó, magasatos, fenséges. Tehát Naldus csak azt akarta írni Mátyásnak, hogy az ő nagyszerű, pompás könyvtáráról ír. Nem a könyvtár nevére akarta adni. Csak az a sajnálatos, hogyha ezek után esetleg átmegy a tudományos köztudatba, hogy íme megvan a könyvtár hiteles, egykorú elnevezése. Az is nagy tévedés, hogy az olasz humanisták távozásával a könyvtár iránti érdeklődés megszűnt. A valóságban csak átterelődött az érdeklődés az osztrák és cseh humanistákra. Több adat van a használatról ebből az időből, mint korábban, tehát nem került „légüres térbe”. Hogy lehet azt állítani, hogy a könyvtár „alkotója halálával el is enyészett, ha kifosztott, oszladozó kadávere meg is érte még a mohácsi katasztrófát”. Hiszen Brassicanus a könyvtár 1525-i látogatása után azt írja, hogy úgy érezte magát itt, mintha Jupiter ölében lenne, annyi latin, görög, héber könyvkincset látott itt, mint sehol másutt.

Itt olvasható az a heraldikai képtelenség is (404. lap), hogy a korvinákba „befestették Mátyás király cseh királyi címerét”. Mintha lett volna Mátyás királynak egy magyar királyi és egy cseh királyi címere, és éppen a cseh királyi címer került bele a kódexekbe. Ez a „cseh címer” kifejezés még máshol is előfordul a katalógusban, sőt még reprodukció is van róla ezzel az aláírással. Pedig egyszerűen arról van szó, hogy Mátyás cseh királlyá koronáztatásától kezdve címerébe fölvette a cseh oroszlánt is. A kódexek 3/4 részében abban a formában, hogy a négyelt pajzs 1. és 4. mezijében a magyar vágások, a 2. és 3. mezőben a cseh oroszlán látható a szív-pajzsban a hollóval. A dalmát címerben se „párduc”, hanem leopárd-fejeket nevez meg a heraldika.

De folytassuk itt a IX. fejezetben közölt kötetekhez fűzött kritikai megjegyzéseket:

IX-1. Philostratus. Miért éppen ez a Firenzében másolt-díszített korvina kapott egyedül helyet a kiállításán és nem egy Budán illuminált, tehát az OSzK 281. számú *Trapezuntius-kódexe*? Ami a Philostratus leírását illeti: Berkovits Ilona megállapítása óta senki se vonja kétségbe, hogy a diadalmenetben álló gyermek Corvin János, nem „vagy” maga Mátyás. A mögötte látható városképben se lehet Bécsűjhelyt vagy éppen Firenzét látni. Semmiképpen nem lehet „lent Beatrixot” látni a finom arcú, kibontott szőke hajú fiatal lányban, hanem csakis Sforza Biancát. Beatrix már jóval idősebb volt ekkor, pufók arcát jól ismerjük ábrázolásokból, és nem is lenne Corvin János párképe. Itt megint Mátyás „cseh királyi” címeréről szól a leírás. Nem is a bécsűjhelyi, hanem a bécsi diadalmenet van itt ábrázolva. A másik címlap dombormű-ábrázolását senki se hívta „tengeri istenek harcának”, hanem „tengeri lények” csatájának addig, amíg Csapodiné Gárdonyi Klára magyar és német tanulmányában világosan tisztázta a dombormű egészen más értelmezését.

IX-2. Quintilianus és IX-3. Victorinus. Egyiknél sincs megadva a kódex keletkezésének helye, és hogy mennyiben illuminált, csak a kötés leírása olvasható. A Victorinus leírásánál megint az áll, hogy a kötésen „Mátyás cseh királyi címere”.

IX-10. A görög, 10–11. században készült Tetraeuangelion aligha illik bele a kiállítás tematikájába csak azért, mert Janus Pannoniusé volt.

IX-12. A leírás szerint pozsonyi antifonále töredéke, nem dunántúli.

IX-15. Jordánszky-kódex. A leírás szerint „keletkezési helyéről semmi biztosat nem tudunk”. Részletes leírás és négy kép van itt. Érthetetlen viszont, hogy miért nem került a kiállításba Kinizsi Pálné két kódexe, amelyek szép díszítésükkel datáltan Nagyvázsonyban készültek?

IX-19. és IX-20. Velencében nyomtatott és itt közölt szép fametszetei nyilvánvalóan nem a magyar művészet körébe tartoznak csak azért, mert a nyomda magyarországi szerzetesek számára készítette.

IX-21. és IX-22. Még inkább elmondható ez az ugyancsak Velencében nyomtatott két, a zágrábi egyházmegye számára készült liturgikus könyvről.

IX-24. Clichtoveus Bazelben 1519-ben nyomtatott Elucidatoriumának fametszete első lapjáról csak azért került a katalógusban fél lapot kitöltő fametszetes levél reprodukciója és leírása ide, mert a kiadó Gosztonyi János győri püspöknek ajánlotta.

IX-25. A Velencében 1502-ben nyomtatott Cicero-kötet csak azért került a kiállításra és kapott a katalógusban illusztrációt, mert Thurzó Zsigmond javasolta Aldusnak a kiadást. A leírásban egyébként Szathmári György „váradai püspökként” szerepel!

IX-26. Hasonlóképpen azért került ide, mert az Aldus-nyomda Csulai Móré Fülöpnek szóló ajánlással adta ki. Itt különben teljesen fölösleges a nevezett személy életének részletes ismertetése.

IX-48. Miért került kiállításra és kapott nagyméretű színes reprodukciót a katalógusban a soproni ferencesek számára Rómában kiállított búcsúlevél és egy másik hasonló római a IX-53. szám alatt, meg Miksa király Konstanztban kiállított címereslevele?

Befejezőként még csak annyit, hogy a katalógus terjedelmét jóval csökkenteni lehetett volna, ha nem közölné részletes leírásokat olyan lapok illuminálásáról, amelyek reprodukciókban sem a kiállításon, sem a katalógusban nem láthatók. Az már csak formai hiba, hogy a közölt kódex-reprodukcióknál nincs megadva a megfelelő fölőszám és így külön nehézséget okoz azonosítani azokat a lapokat, amelyeknek reprodukciói itt vannak, és azokat, amelyekről nincs kép.

CSAPODI CSABA

Húszéves a Kniha. 1974-es évszámmal, 1976-ban jelent meg először Matica slovenská kiadásában a *Kniha* [Könyv], alcíme szerint: a szlovák könyvkultúra problémáinak és történetének szentelt íráskor gyűjteménye. E periodika megjelentetésével a szlovák nemzeti könyvtár — amely szerepéből adódóan központi helyet tölt be a szlovákiai könyvtári folyóirat- és bibliográfia-kiadásban — létező hiányt pótol. Jozef Telgársky könyvtárigazgató beköszöntő írásában utalt rá, hogy a szlovák könyvtárügyben akkortájt hiányzott egy elsősorban történeti íráskor közlésére vállalkozó folyóirat. Emellett a *Kniha* a szlovák nemzeti könyvtár évkönyveként másik funkcióját is betölti: innen értesülhetünk évről évre a Matica slovenská könyvtárának tevékenységéről, a szlovákiai könyvkiadás helyzetéről, az adott év legszebb könyveiről. Az alapcélkitűzés, amelynek érdekében a *Kniha* létrejött, a szlovák könyvtörténeti kutatások színvonalának emelése. Az 1974-es első kötetben Jozef Repčák vázolta a könyvtörténeti kutatások akkori állását Szlovákiában. Magyarországi példa, a *Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* alapján egy átfogó szlovákiai könyvtörténeti bibliográfia szükségességét hangsúlyozta, s legfontosabb feladatként a kutatásokban a területi szempont érvényesítését jelölte meg: egyes szlovákiai városok könyvkultúráját bemutató tanulmányok, monográfiák megírását. Nem feledkezett meg a magyar könyvtörténet e téren nyújtott jelentős teljesítményéről sem, amelyet *A Magyar Könyvszemle hozzájárulása a könyvtörténet kutatásához Szlovákiában* című közleménye mutat. Ebben az induló kötetben adóztak tisztelettel, leveleit közölve, Lúdivit Rizner múlt századi szlovák bibliográfusnak is.

Pontosan egy évtizeddel később, 1984-ben a szlovák kulturális irányítás *Szlovák nemzeti bibliográfia és könyvkultúra kutatása* címmel nagyívű, országos jellegű kutatási programot fogadott el. A programot a *Knihában* Blažej Belák ismertette két részben (85–86 és 87; az egyes kötetek évszámát a *Kniha* gyakorlatának megfelelően rövidítve adjuk). Helyzetértékelése szerint a szlovák retrospektív bibliográfia eddig a 20. századra koncentrált, s kevésbé intenzíven foglalkozott régi könyvek feltáráásával. Imrich Kotvan ősnymotatvány- és Ján Čaplovič régi könyv-bibliográfiája (amely időben 1700-ig terjed) hozott változást e téren. De nagyon hiányzik a 18. és 19. századot feldolgozó szlovák bibliográfia, ugyanis „nemzetközi kontextusban a szlovák kultúra tevékenységét nagyon kedvezőtlenül jeleníti meg, ha a szlovák könyvtermés más nemzet kultúrája alkotóelemeként jelenik meg”. A területi szlovacikumokról ezért egy általános katalógust terveztek a könyvnyomtatás kezdetétől máig, egy nagy számítógépes adatbázist, amelybe először a 18–19. századi nyomtatványok adatait kell betáplálni. A szlovák könyvkultúra történetének négy jól körülhatárolható része a könyvtárak, a nyomdászat, a könyvkiadás és a könyvkereskedelem története Szlovákiában. A kutatási program egyes részeit öt-tíz-tizenöt éves távlatban, tehát 1990-ig, 1995-ig, ill. az ezredfordulóig ütemezték. A könyvtártörténet témájánál kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak az ún. történeti fondoknak, azaz a történetileg kialakult és szerencsés módon együtt hagyott gyűjteményeknek, illetve a 16. századi nyomtatványok feltáráának. (Ez utóbbit elsősorban a Matica slovenská, a kassai Tudományos könyvtár, a pozsonyi városi levéltár, a pozsonyi líceum, az eperjesi tudományos könyvtár és a késmárki líceum anyagából.) A munkálatok három fázisa: kartotékok, katalógusok, jegyzékek készítése – számítógépes feldolgozásuk – bibliográfiák, katalógusok kiadása. Néhány év eltelte után, 1989-ben olvashattuk az első beszámolót a program állásáról. Blažej Belák az országos felmérés összesített adatait közölte, s ennek alapján állapította meg a legfontosabb teendőket, hívta fel a figyelmet a legfontosabb gyűjteményekre. Az ismertetett felmérés szerint ma Szlovákia 52 gyűjteményében 1848 ősnymotatvány található; az antikvák száma pedig 263 gyűjteményben összesen 27 ezer (89). Gabriela Žibritová, a pozsonyi Komenský-egyetem könyvtár tanszékének tanára még az 1970-es években ismertette a könyvtáros hallgatók felkészítését a történeti gyűjtemények kezelésére (76).

A szlovák könyvtörténeti kutatások hangsúlyait, színvonalát az eltelt két évtizedben jól reprezentálják a *Kniha* 14 kötetében (legutóbb az 1991–1992-es dupla kötet) megjelent publikációk. Rövid ismertetésünknek nem lehet célja, hogy felhívja a figyelmet valamennyi itt publikált értékes tanulmányra. Elsősorban azokra a közleményekre szeretnénk ráirányítani a figyelmet, amelyek a magyar könyvtörténeteseknek is ismerniük kell. A legutóbb – terjedelmi okokból – így is csak megemlíteni tudjuk. Bízunk azonban abban, hogy egy adott témánál a magyar kutatóknak is éppoly természetes lesz a *Kniha* használata, mint a szlovák kollégáknak a *Magyar Könyvszemle* fellapozása.

A kéziratok könyv korszakát a *Knihában* Július Sopko pozsonyi történész neve fémjelzi. Átfogó tanulmányai születtek Kassa, Pozsony (ez a legrészletesebb), Bártfa és Besztercebánya középkori könyvkultúrájáról. A kiindulópont mindig a gyűjtemények egykori léte, s ez után vette számba, ami lett a könyvtár sorsa, hol őrzik a még megmaradt kódexeket. A kassai domonkos konvent egykori kódexei nagyrészt Gyulafehérvárra kerültek, a Szent Erzsébet dóm és plébánia könyvei viszont többségben helyben maradtak (75). A pozsonyi káptalan könyvtárának bemutatását Sopko a 13. századtól kezdte; elemezte az 1425-ből fennmaradt könyvjegyzéküket, s ismertetett további 15. századi pozsonyi gyűjteményeket is, így egy városi jegyző könyveit, a ferencesek könyvtárát, az Academia Istropolitana gyűjteményét stb. (76 és 85–86). Bártfával kapcsolatosan főleg 15. századi adatokat foglalt össze (77), Besztercebánya esetében a középkori könyvkultúrát és szkriptori tevékenységet ismertette (78). Már nem egyes városokhoz, hanem az egész mai szlovák területhez kapcsolódik Sopko átfogó tanulmánya a középkori (14–16. századi) szlovák provenienciájú kódexek illuminálásáról és kötéséről. Ezek között szerepel pld. az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Pozsonyi Missale és Kassai Graduale is (89). Imrich Kotvan több tanulmányában Sopkóhoz hasonlóan az ősnymotatványokat térképezte fel. Így az egykor Bártfán található ősnymotatványokat: a Szent Egyed dóm könyvtárában és az egykori ferences könyvtárban (77), a besztercebányai városi levéltárban őrzött középkori könyvtár ősnymotatványait, továbbá a besztercebányai jezsuita könyvtár és a püspöki könyvtár ősnymotatványait (78). Kotvan összefoglaló jegyzéket állított össze a nagyszombati provenienciájú ősnymotatványokról is (82).

1977-ben ünnepelték Szlovákiában a bártfai és a nagyszombati nyomdászat megalapításának 400. évfordulóját, egy év múlva pedig Besztercebánya könyvnyomtatása volt 400 éves. Ezekre a kiemelkedő évfordulókra számos tanulmány született. Bártfáról Jozef Repčák két tanulmányát is olvashatjuk: áttekintést az 1577-től 1715-ig működött városi nyomdáról, ill. az első név szerint ismert bártfai könyvkereskedő, Christoph Dudlig (1548–1558) tevékenységének, wittenbergi kapcsolatainak a bemutatását (77). Mária Vyvjalová a nagyszombati évfordulóra forrásfeltáró tanulmányt publikált a nagyszombati nyomdának 1777–1783 közötti időszakáról, tehát a Budára való költözés után helyben maradt műhelyről: közölte az Országos Levéltár iratanyagából a nyomda faktora által összeállított korabeli kiadványjegyzéket (77). A rövid életű (1578) első besztercebányai tipográfusról, annak beszerzéséről Richard Lacko közölt érdekes új levéltári adatokat (75), Jozef Repčák pedig a második besztercebányai műhelyről, az 1783–1794 között működő, kultúrtörténeti szempontból jelentős Tumler-nyomdáról (78). A nyomdatörténeti tanulmányok közül, évfordulótól függetlenül, a témák időrendjében a következőket emelhetjük ki: Pavel Horváth levéltári forrásközlését a 17. századi trencsényi cseh exuláns nyomdáról (87), Anna Čurlejevová közleményét e műhely 18. századi utódáról, a puchói nyomdáról, 1717-től 1742-ig terjedő nyomtatványjegyzékkel együtt (81), Danica Ružiaková átfogó tanulmányát a nagyszombati Jelinek-nyomda (1789–1841) történetéről és szlovák nyelvű könyvkiadásáról (76); a 18–19. századi pozsonyi nyomdászatról Marta Šturdíková-Hudáková (82) és Juraj Ecker tanulmányát (88), a 18–19. századi Komáromról Michal Mácza (88), Selmečbányáról Jozef Gindl és Olga Kuchtová írását (88), valamint a selmečbányai könyvnyomtatás történetéről (19. század első fele) Jozef Gindl forrásközlését (91–92). Az 1980-as évek végéhez közeledve a *Kniha* kötetében már a századfordulóval, a 20. század elejével, első felével foglalkozó nyomdatörténeti tanulmányokkal is találkozhatunk, és olyan kisebb műhelyekről is olvashatunk, mint pl. a vágúj helyi, Árva megyei nyomdák (88), vagy a privigyei, aranyosmaróti, Tápolcsány környéki műhelyek (91–92).

Megjelent a *Knihában* néhány jelentős bibliográfiai tanulmány is. A kassai jezsuita nyomda 18. századi szlovák nyelvű nyomtatványainak jegyzékét Peter Kerlík állította össze. Munkájának alapja a korábbi bibliográfiák mellett a Kassán 1744–1774 között kibocsátott catalogus librorumok voltak (75). Ugyanebben a kötetben látott napvilágot Gabriela Stupková bibliográfiája az 1848/49-es szabadságharc szlovák nyelvű ill. szlovák vonatkozású aprónyomtatványairól. A 158 tételes jegyzék a rendeletek, felhívások leírását is közölte (75). Újabban pedig Gabriela Žibitová adott áttekintést a 16–17. században megjelent szlovák vonatkozású aprónyomtatványokról (90).

A könyvnyomtatás, könyvkiadás témakörét művészettörténeti szempontból Katarína Závadová tanulmányai közelítették meg: a mai szlovák területen megjelent 16. századi könyvek illusztrációival foglalkozott (74), majd kiterjesztette a kutatást a 17. századra és a 18. század első felére is (91–92). Ugyanő írta le a megjelent Bél Mátyás-művek illusztrációit (89). Hasonlóan művészettörténeti megközelítésű Zora Ondrejčeková (74) és Eva Šefčáková (91–92) egy-egy közleménye is. Ludovít M. Vajdička zenei vonatkozásban végzett Závadovához hasonló munkát: a 15–17. századi kottanyomtatásról, a mai szlovák terület zenei kultúrájáról írt tanulmányt (75). A humanizmus korának szlovák vonatkozású térképeit Ľubomír Viliam Prikryl tekintette át (76), ugyanő a 16–19. századi térképeket grafikai szempontból (89).

A *Kniha* könyvtártörténeti szempontból kiemelkedő kötete ismét évfordulóhoz kapcsolódik: 1979-ben tudományos konferenciával ünnepelték az alsókubini Čaplovič-könyvtár megalapításának 140. évfordulóját. 1839-ben Vavrince Čaplovič, aki évtizedeken keresztül a Zichy-család titkára, levéltárosa volt, könyvtárát Árva vármegye nyilvánosságának ajánlotta fel. Az enciklopédikus gyűjtőkörű könyvtár több mint 45 ezer kötetével elsősorban a felvilágosodás korának és a 19. század első fele tudományosságának szép gyűjteménye. A kötetben 18 tanulmány elemzi a könyvtár állományát a legkülönbözőbb tudománysszakok szerint. Végül a könyvtáralapítónak Martin Hamuljak budai helytartótanácsi tisztviselőhöz, a bontakozó szlovák irodalom lelkes támogatójához írt latin ill. szlovák nyelvű leveleit olvashatjuk az 1819–1849 közötti évekből: a könyvbeszerzés problémáin kívül rávilágítanak arra is, hogyan látta Čaplovič a reformkori pozsonyi országgyűlések egyes vitatott kérdéseit (79–80).

A *Kniha* lapjain a Matica slovenská több kutatója is jeleskedett a könyvtártörténeti kutatásokban. Így Elena Saktorová, akinek Thurzó György nádor 1610-es kézírásos könyvtárjegyzékét sikerült azonosítania a ma is megtalálható ötven Thurzó-könyvvel (81). Jozef Kuzmík kimerítő possessorkutatásokat

végzett a Matica slovenskában őrzött történeti gyűjteményekben: 1650-ig gyűjtötte a supralibriseket és kézírásos exlibriseket a következő egyházi, szerzetesi könyvtárakból: Pozsony, Szakolca, Nagyszombat, Galgóc, Nyitra, Malacka, Alsósebes, Poroszka, Beckó, Zsolna ferences könyvtáraiból; Podolin, Privigye és Szentgyörgy piarista könyvtáraiból, végül a besztercebányai szeminárium könyvtárából. Minden possessor-kutatónak melegen ajánlható olvasmány (81)! Ján Agnet különböző szepességi könyvtárak történetéről írt tanulmányt, így a késmárki líceum könyvtáráról a 16–19. században, David Spillenberger lőcsei, Stanislav Horler iglói és Christoph Teuffel lőcsei 17. századi könyvtáiról, a késmárki líceum jelentős adományozójának, Theodor Jónynak gyűjteményéről (82) és a szintén késmárki adományozó Doleviczényi Pál 19. század eleji alkimista könyvtáráról (78). A városi polgárok könyvtáiraival kapcsolatos kutatás általános kérdéseit Viliam Čičaj taglalta (81); néhány évvel később már önálló kötete jelent meg a témáról, amelyet azóta magyar nyelven is olvashatunk. Július Valach a privigyei piarista könyvtár történetét a 17. századtól egészen a 20. század elejéig vezette (87). Michal Godra szlovák költő, evangélikus lelkész és újbérszói (Bács megye) gimnáziumi tanár 1830-as években gyűjtött könyvtáráról Augustín Mat'ovčík írt tanulmányt (82). Daniela Čambálová pedig a nagyszombati Západoslovenské múzeumban őrzött mintegy 50ezer kötetes régi gyűjteményéről adott áttekintést. Feltérképezte az itt található régi köteteket és ismertette a Nagyszombatban működött könyvkötők tevékenységét (89). Jozef Kuzmík a nagyszombati könyvkultúráról írt tanulmányában, amelyet a 17. század közepéig vezet, a könyvtárakat és a nyomdákat helyezte a középpontba (85–86). A jelentős pozsonyi könyvkereskedéssel, Doll és Schwaiger 18–19. századi tevékenységével foglalkozott Emília Holanová; közölte a két könyvkereskedő latin és német nyelvű könyvkatalógusainak jegyzékét is (87). Róbert Marián Zemene a különböző nyelvű trencsényi hírlapokat tekintette át 1918-ig (88). A kevés kutató által művelt témakörök közül Viliam Decker kutatásait kell mindenképpen kiemelni: *A papírgyártás megalapítása és fejlődése a Csetnek völgyében* című tanulmánya értékes adalék a papírgyártás 18–19. századi történetéhez (76).

A *Kniha* húsz év alatt megjelent kötetének széles tematikájú, nagy időközt átfogó tanulmányai jól mutatják a szlovák könyvtörténeti kutatásnak ebben az időszakban megtett útját. Reméljük, hogy a *Kniha*, a kultúrát ebben az országban is sújtó anyagi nehézségek ellenére meg tudja őrizni, sőt emelni tudja ezt a színvonalat. Az 1984-es kutatási program során felhalmozott nagy anyag minden reménytelő megad erre. A program keretében már 1993-ban megjelent a Matica slovenská könyvtára antikva-katalógusának első kötete a törzsgyűjteményben őrzött 16. századi nyomtatványokról (ism. MKSz 1994: 235–237). Érdeklődéssel és örömmel várjuk mind a sorozat ezután megjelenő köteteit, mind a *Kniha* hasábjain közlendő könyvtörténeti tanulmányokat.

PAVERCSIK ILONA

Húszéves a Maurice Carême Alapítvány. Maurice Carême (1898–1978) századunk egyik legnépszerűbb belga költője. 1972-ben Párizsban a költők hercegévé választották. Már életében több tucat könyve jelent meg, magyarul először Kassák közölte a *Munka* című folyóiratban, 1939-ben. Az elmúlt években belga, amerikai, lengyel és olasz egyetemeken számos doktori disszertáció készült Carême-ről a brüsszeli Maurice Carême Alapítvány erkölcsi és szakmai támogatásával.

Az alapítványt még maga a költő hozta létre 1975-ben. Láthatta, hogy számos hagyaték megrongálódott vagy elkallódott, hogy illetéktelen kezek megcsönkítették vagy meghamisították a postumus kiadásokat, hogy gyakorta a halott költő művével senki sem foglalkozott. Szerette volna biztosítani, hogy kézíratai, könyvei, műtárgyai és bútorai együtt maradjanak, és a későbbi kutatás rendelkezésére álljanak. Szerette volna azt is, hogy művei halála után is megjelenjenek.

Az Igazságügyi Minisztérium engedélyével 1975-ben jött létre az első belgiumi irodalmi alapítvány. Első elnöke haláláig maga Carême volt. Azóta Jeannine Burny tölti be az elnöki tiszteket, aki korábban alelnök volt. Burny 1942 óta a költő titkárnője és aktív munkatársa. Az elnök mellett négy tagú irányító testület működik.

Az Alapítványra kezdetben, főként a költő halála utáni első években, sokan gúnyosan tekintettek. Azóta a rosszálló vagy megvető hangok elhallgattak, Jeannine Burny elképesztő munkát végzett.

1978 óta belga és francia kiadóknál Carême-nek mintegy másfél tucat postumus könyve jelent meg. Ezek részben kiadatlan művek, részben különböző szempontú válogatások már megjelent anyagokból. 1978 óta Brüsszelben, Belgiumban, Franciaországban és másutt az Alapítvány rendezésében mintegy 1600 (!) előadás hangzott el a költőről, főként iskolákban és társadalmi-kulturális egyesületekben.

Az Alapítvány Carême hajdani, 1933-ban brabanti stílusban épült lakóházában van. Az épületben könyvtár, múzeum és előadóterem van. A könyvtár gyűjtőköre: francia és flamand nyelvű költészet, franciára fordított egyetemes költészet, irodalomtörténet, művészettörténet, vallástörténet. A könyveket gazdag hangtár és videotár egészíti ki.

A könyvtár alapja Carême egykori magánkönyvtára. Szokatlan könyvtár volt, gyűjtője nemcsak a francia vagy francia nyelvű belga irodalom iránt érdeklődött, mint általában honfitársai, hanem az egész világ lírája iránt. A franciára fordított magyar nyelvű verseskötetek szinte hiánytalanul megvoltak nála.

Burny gondosan rendezte Carême levelezését. A több tízezer levélből bármit is kértem, két-három percen belül kezembe adta. Úgyszintén két-három percen belül az érdeklődő rendelkezésére áll a költő bármelyik könyvéről bármelyik nyelven megjelent kritika.

Az Alapítvány 1985-ben létrehozta a Maurice Carême díjat, amely két évenként kerül kiosztásra francia nyelvű belga költők között. 1990-től egy úgyszintén két évenként kiosztásra kerülő díj a Maurice Carême életművével foglalkozó tanulmányokat jutalmazza, bárhol is írják a világon francia nyelven.

A húszéves Alapítvány ma egyike Belgium fontos kulturális intézményeinek. A múzeum, a könyvtár, az archívum mindenki előtt nyitva áll, és avatott kísérő válaszol a kérdéseire. A kutató nemcsak Carême életművére vonatkozóan lel nélkülözhetetlen információra, hanem betekintést kaphat Belgium e századi irodalmi kultúrájáról is. Az Alapítvány nemcsak Carême ügyét szolgálja. Belgiumban a nemzeti irodalom tanítása mindmáig megoldatlan. Az Alapítvány iskolai rendezvényeivel a belga költészet létére hívja fel a diákok figyelmét. Ugyanekkor kiterjedt és informális nemzetközi kapcsolataival a belga irodalom külföldi népszerűsítésében is tevékenyen részt vesz.

FERENCZI LÁSZLÓ